

CERAMIKA ŚRODKOWEGO OKRESU EPOKI BRĄZU W PÓŁNOCNEJ MEZOPOTAMII I JEJ DEKORACJA

Środkowy okres epoki brązu w północnej Mezopotamii, określany również mianem okresu staroasyryjskiego, bądź starobabilońskiego, to jedyny w historii tego regionu okres występowania ceramiki zdobionej dekoracją malowaną.

Typowe dla niej naczynia odkrywano od początku XX wieku, przede wszystkim w trakcie niemieckich wykopalisk w Aszur. Jednak badacze, zainteresowani architekturą i tekstami, ceramice nie poświęcili wiele uwagi. Również malowane naczynia odkryte w trakcie amerykańskich wykopalisk w Yorgan Tepe (Starr), Tell Gawra i Tell Billa (wykopaliska Speisera) na przełomie lat 20-tych i 30-tych nie wywołały większego zainteresowania, choć Speiser zastanawiał się nad ich genezą.

Dopiero M.E.L. Mallowan w raporcie z badań prowadzonych w latach 1934-5 na Tell Chagar Bazar (północno-wschodnia Syria) poświęcił jej więcej uwagi¹. Stanowiła ona znaczną część zespołu ceramiki pochodzącego z tych badań, a jednocześnie fragmenty pokryte charakterystyczną malowaną dekoracją znajdował Malowan na kilkudziesięciu odwiedzonych przez siebie stanowiskach leżących w dolinie rzeki Chabur. Z tego względu nadał jej używane do dziś miano ceramika chaburska. Mallowan jako pierwszy scharakteryzował tę ceramikę (dzbany o przysadzistych proporcjach, z gliny o średniej lub dobrej jakości, wypalanej na kolor beżowy do czerwonego, i dekorowane w górnej części naczynia jednobarwnymi wzorami geometrycznymi) oraz określił jej chronologię (ok. 1900-1600 p.n.e.).

Ta definicja uzupełniona została w 1957 r. przez B. Hrouda w tomie poświęconym malowanej ceramice z Aszur². Opracowywany materiał Hrouda podzielił na dwie grupy: starszą (odpowiadającą ceramice chaburskiej Mallowana) i młodszą. Dla późniejszego okresu ceramiki chaburskiej charakterystyczne są kubki z wąską stopką, a wykonane z dobrej gliny naczynia o cienkich ściankach noszą wyłącznie dekorację pasową.

Jasno zdefiniowana charakterystyka sprawiła, że naczynia *Khabur Ware* stały się cennym instrumentem datowania warstw archeologicznych, szczególnie w przypadku stanowisk badanych jedynie powierzchniowo. Jak w przypadku każdego znaleziska, które można określić terminem *index fossile*, doszło do sytuacji kiedy autorzy publikacji, a przede wszystkim wstępnych raportów, stwierdzali obecność naczyń tego rodzaju pomijając całkowicie kwestię występowania innych typów ceramiki oraz

¹ M.E.L. MALLOWAN, *The Excavations at Tell Chagar Bazar and an Archaeological Survey in the Khabour Region*, 1936, Iraq 4, 1937, p.102 sq.

² B. HROUDA, *Die bemalte Keramik des Zweiten Jahrtausends in Mesopotamien und Nordsyrien* [Istanbuler Forschungen, vol. XIX], Berlin 1957, p.17 sq.

proporcji między nimi. Powstałe w ten sposób mapy pokazujące rozprzestrzenienie ceramiki chaburskiej, obejmowały całą północną Mezopotamię, północną Syrię, oraz Cylicję i część Anatolii. Ich autorzy zapominali jednak, że służące do ich opracowania dane mają przede wszystkim charakter kwalifikatywny, a nie kwantytywny.

Od tego grzechu nie była wolna również praca doktorska Carol Hamlin z 1971 r., będąca m.in. opracowaniem wyników badań na stanowisku Dinkha Tepe (w Iranie, na południowy-zachód od Jeziora Urmia)³. Hamlin jako pierwsza zwróciła uwagę, że ceramika chaburska jest malowanym wariantem ceramiki o gładkiej, polewanej powierzchni. W przebadanym przez nią zespole, liczącym ok. 1200 naczyń i fragmentów, ceramika chaburska stanowiła 13% znalezisk. Pod tym określeniem kryje się jednak tylko ceramika malowana - Hamlin wykluczyła z tej grupy wszystkie inne rodzaje dekoracji, np. rytą. Jednak w części, w której omawia zasięg występowania i chronologię ceramiki chaburskiej powtórzyła błędy swych poprzedników.

Podobną postawę prezentowała w napisanej w 1984 roku pracy Diana Stein⁴, choć ona z kolei zauważyła, że na niektórych naczyniach dekoracja malowana i ryta lub plastyczna występują wspólnie, zatem obie włączyć należy do repertuaru ceramiki chaburskiej.

Najnowsze badania na terenie północnej Mezopotamii pozwoliły odsłonić kilkadziesiąt stanowisk osadniczych z I poł. II tys. p.n.e. Niestety, większość z nich czeka jeszcze na opublikowanie, ale raporty, które już ukazały się drukiem otworzyły nowe perspektywy badawcze.

Pierwszą rewolucją w widzeniu ceramiki chaburskiej było opublikowanie obszernego wstępnego raportu z holenderskich badań na Tell Hammam et-Turkman nad Balichem (pn. Syria)⁵. Stanowisko to, położone w samym centrum obszaru zakreślanego na mapach archeologicznych jako teren występowania ceramiki chaburskiej, w warstwach z I poł. II tys. p.n.e. nie dało właściwie ceramiki malowanej (tylko 4 fragmenty brzuścowe na blisko 2000 fragmentów wylewów - z czego 440 dekorowanych techniką rytą bądź plastyczną). Ten obraz potwierdziły badania powierzchniowe w dolinie Balichu, a także nad środkowym Eufratem. Zatem występowanie ceramiki chaburskiej ograniczało się do ziem na wschód od Balichu i tylko stamtąd można oczekiwać wiarygodnych danych liczbowych. Informacje z Dinkha Tepe muszą być bowiem traktowane z daleko idącą ostrożnością. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że położone po wschodniej stronie pasm Zagrosu stanowisko leżało na peryferiach centrów chaburskiej tradycji ceramicznej. W tej sytuacji można się było spodziewać, że na terenie Mezopotamii udział naczyń zdobionych będzie wyraźnie większy. Jednak brak danych nie pozwalał ocenić jak wielka mogła być ta różnica.

W latach 1984-85 misja archeologiczna UW kierowana przez dr. P. Bielińskiego badała stanowisko Tell Rijim w północnym Iraku. W czasie wykopalisk odsłonięto

³ C. HAMLIN, *The Habur Ware Ceramic Assemblage of Northern Mesopotamia: An Analysis of Its Distribution* [Diss. University of Pennsylvania, 1971], [Ann Arbor Microfilms], Ann Arbor 1974.

⁴ D. STEIN, *Khabur Ware and Nuzi Ware: their Origin, Relationship and Significance*, Assur 4, 1984, p. 1-65.

⁵ M. VAN LOON ed., *Tell Hammam et-Turkman*, vol. I, Istanbul-Leiden 1988.

pozostałości czterech warstw ze środkowego okresu epoki brązu. Znaleziono w nich ponad 800 fragmentów charakterystycznych ceramiki, w tym niemal 500 fragmentów wylewów i całych naczyń. Pod względem zdobienia zespół ten można podzielić na kilka zasadniczych grup takich jak: naczynia o dekoracji malowanej (odpowiadającej opisowi Mallowana i Hroudy), rytej (poziome rowki i żłobki tworzące najczęściej na powierzchni naczynia). Kolejną grupą są naczynia dekorowane jednocześnie motywami malowanymi i rytymi. Dalsze grupy tworzą dekoracja plastyczna (poziome profilowane listwy), wyciskana (odciski paznokcia, punkty, trójkąty) oraz aplikowana (aplikacje zwierzęce). W sumie naczynia zdobione stanowiły niemal połowę zespołu (ok. 44%), przy czym w niektórych kategoriach form ich liczba sięgała nawet ponad 80%. Jeśli brać pod uwagę tylko dekorację malowaną (jak u Hamlin) to wartości te będą wynosiły odpowiednio 30% i 63%. Przewyższa one trzykrotnie liczby podane przez Hamlin dla Dinkha Tepe, liczby których prawdziwość dla północnej Mezopotamii kwestionowano już wcześniej.

Nie ulega wątpliwości, że w miarę ukazywania się kolejnych raportów końcowych nasz obraz ceramiki środkowego okresu brązu będzie się zmieniał. Zestawienie danych ilościowych z większej liczby stanowisk pozwoli ustalić proporcje między poszczególnymi rodzajami ceramiki. Dane tego rodzaju będą miały kapitalne znaczenie dla wyznaczenia obszaru produkcji ceramiki chaburskiej i oddzielenia go od terenów na które pojedyncze naczynia chaburskie trafiały w rezultacie np. handlu⁶. Prześledzenie zmian w tych proporcjach może natomiast pomóc w wyodrębnieniu centrów produkcyjnych, a także w zrozumieniu procesów powstania, rozwoju i wychodzenia z użycia ceramiki chaburskiej.

⁶ Podział terenu występowania ceramiki chaburskiej na strefę rdzenną (*main distribution zone*) i peryferyjną (*peripheral distribution zone*) zaproponował ostatnio H. OGUCHI, *A reassessment of the distribution of Khabur Ware*, Al-Rafidain 18, 1997, p. 195-224, fig. 2.

Tabela 1. Materiał ceramiczny z Tell Rijim w rozbiciu na kategorie kształtów i rodzaj dekoracji.

	MALOWANA	RYTA	MALOWANA +RYTA	WYCISKANA	PLASTYCZNA	APLIKOWANA	NIEZDOBIONA	RAZEM
MISY	43 22,16%	8 4,12%	10 5,15%	2 1,03%	-	2 1,03%	129 66,49%	194
PODSTAWKI	-	-	-	-	-	-	62 100%	62
DZBANY	32 28,07%	11 9,65%	1 0,88%	2 1,75%	4 3,51%	-	64 56,14%	114
GARNKI	38 31,93%	30 25,21%	25 21,0%	-	4 3,36%	1 0,84%	21 17,65%	119
INNE	2 40%	-	-	-	-	-	3 60%	5
RAZEM	115 23,28%	49 9,92%	36 7,29%	4 0,81%	8 1,62%	3 0,61%	279 56,48%	494